

Yaşlıların Eş Kaybı Deneyimleri Üzerine Çalışırken Araştırmacının Konumu Üzerine Düşünmek

Nur Manolya Şen Çatalkaya*

Anadolu Üniversitesi

Adres: Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Eskişehir

E-Posta: nur-manolya-sen@hotmail.com

Geliş Tarihi: 11 Eylül 2024 Kabul Tarihi: 19 Kasım 2024

Doi:10.5281/zenodo.14577787

Künye: Şen Çatalkaya, N M.,(2024). Yaşlıların Eş Kaybı Deneyimleri Üzerine Çalışırken Araştırmacının Konumunu Düşünmek. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 8(2).

 0000-0003-3932-8495

Özet

Bu çalışmada, yazarın doktora tez sürecinden yola çıkarak araştırmacının konumu ve yaklaşımı üzerine bir tartışma yürütülecektir. Bu kapsamda araştırma yönteminden ve saha sürecinden bahsedilecektir. Tezin konusu yaşlıların eş kaybı deneyimleri ve değişen sosyal destek ilişkileridir. Nitel araştırma yöntemlerinden temellendirilmiş kuram ile yürütülen çalışmada kesişimsellik, yaşam seyri ve kümülatif avantaj/dezavantaj (KAD) perspektiflerinden faydalanılmıştır. Yaşam seyri perspektifi, yaşlılık dönemiyle yaşamın erken dönemlerini ilişkilendirerek ele almayı; KAD ise erken dönemde karşılaşılan eşitsizliklerin veya fırsatların yaşlılığa birikimsel bir etkiyle nasıl taşındığı üzerinde düşünmeyi sağlamıştır. Kesişimsellik perspektifi, katılımcıların karşılaştığı eşitsizlikleri değerlendirirken cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik durum, medeni durum, eğitim ve sağlık durumu gibi farklı özelliklerin eş zamanlı olarak nasıl etkili olduğunu anlama ve aktarılabilirlik noktasında imkânlar sunmuştur. Ayrıca bu perspektiflerin birlikte kullanılmasıyla literatür ile veri toplama ve değerlendirme süreci arasındaki bağın korunması, araştırma açısından literatürdeki birikim ile pratiğin etkileşimini zenginleştirirken; araştırmacı açısından teorik hassasiyetin gelişmesine katkıda bulunarak veri toplama ve yorumlama becerilerini geliştirmiştir. Temellendirilmiş kurama uygun bir araştırma sürecinin takip edilmesi ve farklı perspektiflerden yararlanılması, süreç boyunca, araştırmacının kendi konumunu ve katılımcılarla etkileşimini farklı açılardan değerlendirmesine olanak tanımıştır. Araştırma sürecinde edinilen deneyimlerin paylaşılması ile yapılacak benzer çalışmalar için faydalı olabilecek bir tartışma yürütmek amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler:

Yaşlanma • Eş kaybı • Yaşam seyri perspektifi • Nitel araştırma • Saha notları

Abstract

This study explores the researcher's position and approach, through the lens of the author's PhD dissertation process. Within this framework, the methodology and fieldwork processes are examined. The dissertation focuses on the experiences of older adults coping with spousal loss and the evolution of their social support networks. Conducted using grounded theory as a qualitative research method, the study integrates the perspectives of intersectionality, life course, and cumulative advantage/disadvantage (CAD). The life course perspective enables a comprehensive understanding of old age by linking it to earlier stage of life, while the CAD examines how early-life inequalities or opportunities create cumulative effects that extend into old age. Intersectionality adds depth to this analysis by highlighting how multiple, intersecting factors – such as gender, age, socio-economic status, marital status, education, and health- simultaneously shape the inequalities experienced by participants. By employing these perspectives together, the study maintains a strong alignment between theoretical frameworks and the processes of data collection and analysis. This approach not only enriches the dialogue between academic literature and empirical practice but also enhances the researcher's theoretical sensitivity and methodological rigor, fostering stronger data collection and interpretation capabilities. The application of grounded theory, coupled with the integration of diverse theoretical perspectives, allowed the researcher to critically reflect on their own positionality and interactions with participants throughout the research process. By sharing the experiences and insights gained during the study, this work aims to contribute to the development of future research in similar fields, offering methodological

Keywords:

Aging • Spousal loss • Life course perspective • Qualitative research • Field not

*Sorumlu yazar.

Giriş

Nitel araştırmalarda araştırmacının kendi konumu, düşünceleri, değerleri ve yargıları üzerine düşünme becerisini geliştirebilmesinin, araştırmacının daha iyi bir şekilde sonuçlanması açısından önemli olduğu vurgulanmaktadır (Cairns-Lee, Lawley, ve Tosey, 2021; Crooks vd., 2024). Bu konuda, farklı paradigmalardan veya eleştirelilik, konumsallık, özdüşünümsellik gibi sorgulama biçimlerinden faydalanılabilmektedir. Temellendirilmiş kuramda veri toplama ve veri analizinin eş zamanlı yürütülmesi, sürekli karşılaştırma metodunun kullanılması ve teorik hassasiyete önem verilmesi de önemli imkânlar sağlamaktadır. Bu yazıda, araştırmacının konumu ve rolü üzerine düşünmenin önemi, saha, yöntem ve perspektifler açısından doktora tezi sürecinde edinilen deneyimler çerçevesinde belli başlı noktalarıyla ele alınacaktır. Bu amaç doğrultusunda temellendirilmiş kuramın sağladığı imkânlarla ve kullanılan perspektiflerden nasıl faydalandığına değinilecektir.

Nitel araştırma sürecinde araştırmacı, belirlediği araştırma konusu doğrultusunda karmaşık ilişkilerin ve etkileşimlerin hâkim olduğu bir alandan spesifik bir olguya yönelik veri toplamaya başladığında, araştırmayı şekillendirecek olan fikirler de tüm bu etkileşimlerle beraber cereyan etmeye başlar. Araştırmacı, araştırmacının başlangıcından itibaren sahip olduğu dünya görüşü, yargılar ve sosyalleşme sürecinde edindiği aşinalık gibi öznelliğiyle ilgili unsurlarla araştırmayı yönetir; süreç içinde edindiği yeni deneyimler, fikirler ve beceriler ile araştırmacının gidişatını belirler. Bu sebeple araştırmacının rolünü anlamak, etkileşimleri değerlendirebilmek ve araştırmada bunları ifade edebilmek gerekir. Nitel araştırmalarda öznellik ve bağlam önemli olduğu için araştırmacının geçerliliği ve güvenilirliğini sağlamak açısından da araştırmayı şekillendiren başlıca hususlardan ve araştırmacının etkisinden bahsetmek önemlidir. Araştırma raporunun hacmini azaltmak, araştırma süresinin kısıtlı olması veya süreci kavrayabilme ve aktarabilme konusunda belirleyici olan bilgi ve becerileri edinememe gibi sebeplerle bazı araştırmalarda araştırmacının yaklaşımı, katılımcıların özellikleri, araştırma süreci gibi önemli konular son derece sınırlı şekilde ifade edilebilmektedir. Bilhassa yeni araştırmacılar açısından bu şekilde yürütülen çalışmalarla karşılaşmak, araştırmacının sahayla etkileşimine dair belli başlı hususların aktarılmasının araştırma açısından önemli olduğunu gözden kaçırmaya yol açabilir.

Antropolog Bronislaw Malinowski'nin Trobriand Adaları'nda tuttuğu günlüğün ortaya çıkması, araştırmacının kendi katılımını ve öznelliğini ele almasına dair önemli bir geçişi temsil etmektedir. Malinowski, etnografik monografisinde yerlilerin insanlığını yüceltirken günlüğünde kaba ifadelerle özne yargılarını dile getirmiş ve bu yorumları monografisinde susturarak araştırma üzerindeki etkisini görünmez kılmıştır. Bu durum, araştırmacıların kendi deneyimlerini ve bakış açılarını ele almanın önemini ortaya koyan kritik bir dönüm noktası olmuştur (Nazaruk, 2011). "Katılarak gözlem"den "katılımın gözlenmesi"ne (*the observation of participation*) (Atay, 2016, s. 12) doğru gerçekleşen bu geçişle araştırmacının sürece katılımı ve öznelliği, ürettiği bilgiyi ve araştırma seyrini şekillendiren önemli unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla özne deneyim ve düşünceleri ifade etmenin daha derin ve anlamlı sonuçlar elde etmeye katkı sağlayacağı söylenebilir. Araştırmacının konumu ve araştırmacı ile katılımcılar arasındaki etkileşim, süreci belirleyen önemli unsurlar arasında olduğu için (Toma, 2000; Mruck ve Breuer, 2003) araştırmacıların bu konularda yapacağı deneyim paylaşımları ve değerlendirmeler daha iyi çalışmaların ortaya çıkmasını sağlayabilir. Bu öneme binaen bu yazıda, araştırmacının konumu ve etkileşimler üzerine bir tartışma yürütülürken saha deneyimlerine de yer verilecektir.

Kısaca bahsetmek gerekirse, araştırmada yaşamının bir döneminde eş kaybını deneyimlemiş yaşlıların bu deneyimlerine ve değişen sosyal destek ilişkilerine odaklanılmıştır. Nitel bir araştırma olarak tasarlanan çalışmada temellendirilmiş kuram yöntemi kullanılmıştır. Katılımcılar amaçlı, kartopu ve teorik örnekleme teknikleriyle belirlenmiştir. 60 yaş üzeri 20 kadın ve 14 erkek olmak üzere 34 kişiyle yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Kovid-19 pandemisi öncesinde tasarlanan araştırmacının veri toplama aşaması, 65 yaş ve üzeri ile kronik rahatsızlığı olanlara yönelik 2020 Mart ayında başlayan sokağa çıkma yasağı sebebiyle yaşlılarla yüz yüze görüşme imkânlarının sınırlı olduğu bir dönemde başlamıştır. İlk katılımcılarla telefon ile gerçekleştirilen görüşmelerde mümkün olduğunca kapsamlı ve derinlemesine bilgi elde edilmeye çalışılmıştır. Temellendirilmiş kuram ile yürütülen araştırmada, veri toplama ile veri analizi süreci eş zamanlı devam etmiştir. Yüz yüze görüşme imkânının sınırlı olması, veri toplama süreci ve veri analizi gibi metodolojik konularla ilgili okumaların ve litera-

tür taramasının devam etmesi sebebiyle ilk görüşmelerden elde edilen verilerin analizi ve yeni görüşmelerin gerçekleştirilmesi zaman almıştır. 2020-2022 yıllarında yürütülen 9 görüşmeden 3'ü, araştırma kapsamında belirlenen kriterlere uygun olmadığı için iptal edilmiştir. İlerleyen zamanda, yaşlılarla yüz yüze görüşebilme olanağının artması ve araştırmacının veri toplama ile veri analizine dair yetkinlik kazanmasıyla veri toplama ve analiz süreci hızlanmış, 2023 yılı sonunda toplamda 34 katılımcıya ulaşılmıştır. Ancak zaman zaman analiz esnasında, çeşitli konuların derinleştirilmesi ihtiyacı ortaya çıktığında katılımcılarla yeniden iletişime geçildiği için veri toplama sürecinin 2024 yılı başında tamamlandığı söylenebilir. Araştırmanın veri toplama ve analiz sürecinin uzun sürmesi, özellikle pandeminin etkisinin yoğun olduğu ilk dönemlerde görüşülen katılımcılarla yapılan görüşmeleri yeniden ele almak için bir fırsat sağlamıştır. Bu bağlamda, telefon ile görüşülen ilk katılımcılarla yüz yüze görüşmelerin gerçekleştirilmesi ile daha derinlemesine verilerin elde edilmesi mümkün olmuştur. Pandeminin katılımcıların hayatını etkileme durumu dikkate alındığında, ilk görüşmecilerle yeniden görüşmek, araştırmanın güvenilirliğini artırmanın bir yolu olarak değerlendirilmiştir.

Katılımcı grubuna dair genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; katılımcılar sosyo-ekonomik durumları, eğitim durumları, sosyal ağları ve destek ilişkileri bakımından oldukça geniş bir çeşitlilik sergilemektedir. Ancak genel bir değerlendirme yapıldığında, bilhassa kadın katılımcılar arasında, önemli bir kısmının eğitim düzeyinin düşük olduğu ve sosyo-ekonomik olarak orta ile alt gruplarda değerlendirilebilecek gelir ve geçim imkânlarına sahip olduğu söylenebilir. İleri düzeyde bakıma ihtiyaç duyan az sayıdaki katılımcı dışında, çoğu katılımcının çeşitli sağlık sorunları olsa da bu durumun gündelik yaşamları üzerinde ciddi bir belirleyici olmadığı görülmektedir. Katılımcıların yaşamlarını şekillendiren önemli etmenlerin toplumsal cinsiyet, sosyo-ekonomik durum, eğitim durumu ve sosyal ağlarının niteliği olduğu ifade edilebilir. Araştırma sürecinde kesişimsellik, yaşam seyri ve kümülatif avantaj/dezavantaj perspektifleri önemli kazanımlar sağlamış, araştırmacının kendisine, katılımcılarla kurduğu etkileşime, veri toplama ve analiz süreçlerine yönelik düşüncelerini zenginleştiren kaynaklar olmuştur. Yaşlılık yerine yaşlanma sürecine odaklanmayı sağlayan bu perspektiflerden yararlanmak, katılımcılara sorulan soruların geniş kapsamlı olmasına yol açmış, bu durum veri

hacmini de etkilemiştir. Veri hacminin büyümesi analiz sürecini zorlaştırırsa da bu yöntemle ilerlemek, katılımcıların güncel durumunu şekillendiren farklı faktörleri daha bütüncül bir perspektifle görmeyi sağladığı için, veri toplama süreci boyunca bu yaklaşım korunmaya çalışılmıştır. Veri toplama ile veri analizi sürecinin eş zamanlı ilerlemesi araştırmacının kendisi, araştırma soruları, katılımcılarla etkileşimi ve perspektifler gibi konular üzerine her aşamada düşünerek ve bunları kaydederek devam etmesini sağlamıştır. Bir sonraki bölümde araştırmacının konumu ve temellendirilmiş kurama ilişkin deneyimlerden bahsedildikten sonra yaşam seyri ve kesişimsellik perspektiflerinin katkıları ele alınacaktır.

Araştırmacının Konumu

Araştırmayı şekillendiren temel unsurlar arasında tercih edilen paradigma, buna uyumlu olarak belirlenen yöntem ve araştırmacının benimsediği konum yer alır. Bilimsel bir araştırmanın hangi yöntemle yürütüleceği bazı temel varsayımlarla ilişkilidir. Bilimsel araştırmaların temelinde gerçekliğin ne olduğuna, ona nasıl ulaşılabileceğine dair ontolojik kabuller; bu sorular ekseninde şekillenen, bilginin doğasının ne olduğuna veya ne kadarının ulaşılabilir olduğuna yönelik epistemolojik kabuller ve bilgiye nasıl, hangi yolla ulaşılabileceğine dair metodolojik kabuller bulunur (Grix, 2002; Dikeçli, 2009). Her paradigma ontoloji, epistemoloji ve metodoloji ile ilgili farklı kabullere sahiptir. Dolayısıyla neyin araştırılacağı, neyin bilinebileceği, hangi verinin toplanacağı, ne ile toplanacağı gibi araştırma tasarımıyla ilgili aşamalar benimsenen paradigmanın varsayımlarıyla beraber şekillenir. Bu süreç araştırmacının konumunu, dolayısıyla saha ile kuracağı temas biçimini de etkiler.

Nitel metodolojilerde araştırmacının konumu önemli bir yer tutar (Dwyer ve Buckle, 2009). Araştırmacının konumunu tanımlaması ve bunu ifade etmesi, katılımcılarla nasıl etkileşim kurduğuna ve araştırmayı nasıl yürüttüğüne dair fikir vermesi açısından değerlidir. Bu yazının konusu olan tez çalışması nitel bir araştırma olarak tasarlandığında araştırmacı da süreç içinde inşacı bir yaklaşım benimseyerek kendisini 'eş-inşacı' olarak konumlandırmıştır. Araştırmacı, bu yaklaşım ile dikkatini her bağlamda değişme ihtimali olan kendi konumuna, rolüne ve katılımcılarla etkileşimine yöneltmeye çalışmıştır. Araştırmacının, süreci inşa eden taraflardan birisi olarak kabul edilmesi, onun değer

yargılarından tamamen sıyrılarak araştırma sürecine dahil olabileceğini varsayan bir anlayışın aksine; araştırmacının belirli bir dünya görüşüne, öznel yargılara ve değerlere sahip olduğunu ve buna göre bir yörüngede ilerlemeye eğilimli olabileceğini varsaymak anlamına gelir. Ancak bu varsayım; (1) araştırmacının süreci manipüle ettiği veya edebileceği şeklinde yorumlanmamalı ve (2) nesnelcilikten topyekûn bir vazgeçiş gibi düşünülerek inşacı yaklaşımların uç rölativist pozisyonlarını benimseme zorunluluğu olarak görülmemelidir. Feminist metodolojide yürütülen tartışmalar geleneksel nesnel anlayışın sorununun “fazla titiz ya da fazla “nesnelleştirici” olması değil “yeterince titiz veya nesnelleştirici olmaması” (Harding, 2019, s. 55; Haraway, 2010) olduğunu iddia ederken bilim camiasında kabul gören nesnelcilik anlayışının kendisinin tarafı olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla buradaki mesele de araştırmacının da katılımcılar gibi belirli algılama biçimlerine, değerlere veya yargılara sahip olduğunu kabul ederek bunları tartışmaya açmaya çalışmaktır.

İnşacı/yapılandırmacı yaklaşımlarda öznel konular ve anlam üretimi önemli olduğu için bu yaklaşımlarla uyumlu metotlarda da araştırmacının rolü, katılımcılarla etkileşimi ve anlam oluşturma süreci üzerine düşünmek, diğer bir deyişle “nesnelleştiren öznenin bilimsel nesnelleştirilmesi” (Bourdieu, 2012, s. 82) olarak ifade edilebilecek özdüşünümselliği uygulamak gerekir (Gentles vd., 2014, s. 4, 5). Dolayısıyla nitel araştırmalarda özdüşünümselliğe ihtiyaç olduğu son derece açık olduğu için araştırmacılar özdüşünümselliğin olup olmaması üzerinde değil, ‘nasıl’ olabileceği üzerinde durmaktadır (Finley, 2002, s. 212). Ancak az önce de belirtildiği gibi, modern anlamda bilim olarak kabul edilen şeyin araştırmacının öznelliğinden yalıtılmış olma zorunluluğu içerdiği veya yalnızca bu şekilde bilimsel bir araştırma yapılabileceği algısı devam ettiği için bu etkenlerin farkına varılması ve nihayetinde araştırmacının kendisinden bahsetmesi zorlaşabilmektedir (Mruck & Breuer, 2003, s. 191).

Tez sürecinde özdüşünümselliğin nasıl şekillendiğine değinmek gerekirse; başlangıçta, araştırmacının konumu, etkisi, katılımcılarla etkileşimi gibi konular üzerine düşünerek ilerlemek, araştırmacının nesnellik anlayışının ölçütünün, pozitivist nüanslar taşıyan klasik temellendirilmiş kurama (Mills, Bonner, & Francis, 2006) yakın olması sebebiyle bazı açılardan zor olmuştur. Klasik veya Glaseri geleneğinde araştırmacının mümkün olduğunca objektif

olması gerektiği vurgusu, literatürle kurulan ilişki-den araştırmacının konumu ve etkileşimlerini ele almaya yönelik yaklaşımına kadar etkili olmuştur. Araştırmacının ön okuma yapmaması gerektiğinin vurgulanması veya teoriyi ‘zorlamak’ ile oluşturmak arasında araştırmacının objektif duruşunun belirleyici olacağı yönündeki tartışmalar (Glaser & Strauss, 1967) araştırmada ihtiyaç duyulan düşünsel yaklaşımın kazanılmasını zorlaştırmıştır. Bu sebeple ilerleyen süreçte inşacı temellendirilmiş kuram benimsenmiş, (öz)düşünümselliğe alan açan bu yaklaşımla ilerlemek araştırmacının konumu ve etkisi üzerinde daha dikkatle durmayı mümkün kılmıştır (Tablo 1).

Temellendirilmiş kuram ile çalışırken zamanla verilerde tekrar eden yerlere ve oluşan kategorilerin doygunluğuna yönelik bir ilgi oluşmuştur. Bu esnada ham veriden tamamen kopmadan soyut düzeylere geçmenin önemli olduğu anlaşılmıştır. Tezde, veri analizi için MAXQDA 2022 programı kullanılırken ilk görüşmeler kodlandıkça kod yoğunluğunun temel alındığı bir yol izlenmiş, yoğun kodlar arasında nasıl bir ilişki olduğu üzerinde durmaya başlanmıştır. Niceliksel bir yoğunluğun olması, ele alınan fenomende öne çıkan noktaları göstermesi, bunların tekrarlandığını vurgulaması ve nihayetinde oluşturulan kategorilerde doygunluğa ulaşılarak ortaya koyulan iddiaların güçlendirilmesi açısından önemlidir. Ancak tekrarlanma oranına odaklanılarak yapılan bir çıkarım, daha az dile getirilmiş olmasına rağmen araştırılan konu için temel öneme sahip bir ifadeyi, ilişkiyi veya farklı bir bağlamın ürünü olan eşsiz bir deneyimi gözden kaçırmaya, dolayısıyla niceliksel yoğunluğun dışında kalan deneyimlerin ve düşüncelerin araştırma raporunda yer bulamamasına sebep olabilir. Teoriyi doğrulamak amacıyla odaklanılan yerler, nihayetinde araştırmacının konumunun, deneyiminin, düşüncelerinin, katılımcılarla etkileşiminin ve analiz etme biçiminin dikkatten kaçmasına yol açabileceği gibi zıt argümanların veya farklı bağlam ve ilişkilerin görülmesini de engelleyebilir. Kodlar aracılığıyla gittikçe daha soyut bir düzeye geçilmesi teorinin oluşumu için önemlidir, ancak bu noktada verinin asli önemde olduğunu unutmamak gerekir. Programların nasıl kullanıldığıyla da ilişkili olabilecek bu sorunları (Konopásek, 2007) aşmak için ham verilerle ve yoğunluğu az olan kodlarla ilişkiyi kesmemek, araştırmacının konumu, düşünceleri ve analizleri üzerinde dikkatle düşünmek, varsayımları gözden geçirmek, farklı bakış açıları kazanarak sık sık görüşmelere dönmek, süreç boyunca kuramsal not

tutmak veya farklı kişilere danışmak gibi yollar izlenebilir.

Veri analizinin ilk aşamalarında kod yoğunluğuna odaklanmak, araştırma için önemli olan bazı verilerin arka planda kalmasına yol açmıştır. Bu durumu fark etmek araştırmacının yaklaşımını yeniden şekillendirmiştir. Tez izleme komitesinde yer alan öğretim üyeleri araştırmacının bu eğilimine yönelik farkındalık kazanmasına önemli katkılarda bulunmuş, araştırma raporunda sahanın konuşmasını teşvik ederek nesnellüğün ölçütünü nicelikten veya tekrarlanan unsurlardan öznelliği, bağlamı ve ilişkileri tartışmaya açmaya doğru yönlendirmişlerdir. İnşacı temellendirilmiş kuram ve düşünümsellik literatürü de bunun 'nasıl' olabileceğine dair fikir vermiştir. Örneğin ilk analiz sürecinde, katılımcıların yeniden evlilikle ilgili deneyim ve düşünceleriyle ilişkili çeşitli kodlar ortaya çıkmıştır. Bu kodlar arasında yalnızlık, toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü, bakım gibi konularla ilişkili kodlar yoğunken daha az yoğunluğa sahip olan dezavantajlı konumda olma veya dışlanma ile ilişkilendirilebilecek kodlar arka planda kalmıştır. Daha az yoğunluğa sahip kodları bir kenara bırakmak yerine bütünsel bir yaklaşımla araştırma ile bağına kurmaya çalışmak, görüşmenin yapıldığı ana ve katılımcıların düşüncelerini şekillendiren daha kapsamlı toplumsal ilişkilere ve inşalara dair bir ilgi uyandırmıştır.

Örneğin; arkadaşlarının kendisine, iki yetişkin çocuğu dışında 'kimi kimsesi olmayan' İranlı bir kadınla evlenmesini önerdikleri 70 yaşındaki Hasan¹ ile gerçekleştirilen görüşmenin analizinden bahsedilebilir. Öncelikle Hasan'ın bu konuyu konuşabilmesi, görüşme esnasında araştırmacıyla beraber orada bulunan araştırmacının eşi ile Hasan arasındaki arkadaşlığın bir sonucu gibi görünüyordu. Hasan, "Sen biliyor musun o mevzu?" diyerek arkadaşına yönelik bir sohbet başlatarak konuya girmişti. Daha sonra başka bir erkek katılımcı tarafından "mahrem" olarak ifade edilecek bu konuyu Hasan'ın bir aracı dolayısıyla konuşması, erkeklerle bir kadın araştırmacı olarak görüşürken bazı konuları derinleştirmekte zorluklarla karşılaşılacağını da gösteriyordu. Hasan, görüşmenin devamında, arkadaşlarının kadının dezavantajlı durumunu nasıl anlattığını ifade etmişti. Ancak Hasan, aldığı duyular sebebiyle evlenmekten vazgeçtiği anı şu şekilde dile getirmişti: "Şimdi güzellik salonu deyince orada duracaksın. Kimi kimsesi yok. Hiçbir yerden geliri yok, e bir şeyi yok. Böyle bir bayanın güzellik salonunda ne işi var?!" Hasan'ın yorumuyla, güzellik salonuna gitmek pahalı bir şeydi ve erkeklerinki bile çok pahalıyken hiçbir yerden geliri olmayan bir kadın oraya nasıl gidebiliyordu? Katılımcının bu ifadesine karşılık İranlı kadınların güzelliğe ve estetiğe olan ilgilerini vurgulamam ve

¹ Katılımcının kimliğini gizli tutmak amacıyla katılımcılara takma isimler verilmiştir.

Araştırma Aşaması	Sorun	Araştırmacının öz değerlendirmesi	Çözüm
Araştırmanın ilk tasarımı ve ilk görüşme deneyimi	Klasik temellendirilmiş kuramın nesnel/objektif epistemolojik yaklaşımı ile gözlemci olarak araştırmacı kabulünün araştırmacının ihtiyaçlarıyla ve araştırmacının tercihleriyle uyumlu olmaması süreci ilerletmeyi zorlaştırıyor. Bu şekilde araştırmacının etkisini analiz etmek yüzeysel açıklamalara yol açabilir.	İlk görüşme deneyimimde süreci sadece araştırma sorularını sorarak objektif bir şekilde yürütmeye çalışsam da görüşmeyi etkilediğim anlar oldu. Bu durumu değerlendirebileceğim kaynaklara ihtiyacım var. Süreci etkileyen unsurları fark etmek ve bunları değerlendirebilmek daha iyi görüşmeler yürütmemi sağlayabilir.	İnşacı temellendirilmiş kuramın epistemolojik yaklaşımı ve araştırmacıyı "eş-inşacı" olarak tanımlaması bu çalışma için daha uygun görünüyor. Literatürden faydalanma konusunda esneklik sağlıyor. Düşünümselliğe alan açtığı için araştırmacının etkisi ve etkileşimler değerlendirilebilir. Çözüm; araştırma tasarımını buna göre yeniden düzenlemek.

Tablo 1: Araştırmanın başlangıcında karşılaşılan sorunlar ve çözüm süreci

bu ilgileri sebebiyle onlar için bu durumun çok olası bir durum olduğunu söylemem de benim İranlı kadınların güzellik anlayışıyla ilgili yargılarımı yansıtıyordu. Diğer taraftan bu konudaki yorumlarım ve ek sorularım güzellik salonuna gitmenin bir sebep olarak kabul edilemeyeceği gibi bir iddiam olduğu hissi uyandırıyor. Görüşme ilerledikçe bakım konusu öne çıkıyor, evleneceği kadını kendine bakacak hemşire gibi düşünmesinin de doğru olmayacağını, onun da gezmek, alışveriş yapmak gibi taleplerini karşılamak gerektiğini ifade ediyordu. Dolayısıyla görüşmenin şekillendiği bağlama ve bir kadın araştırmacı olarak katılımcıyla kurduğum iletişime odaklanmak meselenin farklı boyutlarını görmeyi sağlıyordu. İlerleyen görüşmelerde iki erkek katılımcının, yine arkadaşlarının girişimiyle, başka bir dezavantajlı grup olarak Suriyeli kadınlarla evlilik konusundan bahsetmeleri benzer bir duruma işaret ettiği için dikkat çekiciydi. Başka bir gün yaşlı bir erkeğin ‘devlet maaş verdiğinden beridir evlenecek kadın bulamıyoruz’ dediğine ve daha sonrasında da başka bir erkeğin, evlenmek üzere olan erkek arkadaşının müstakbel eşinin ailesi olmayan bir kadın olması sebebiyle ona “çöpsüz üzüm” dediğine şahit olmak kadın-erkek ilişkilerinde tahakkümü sağlayacak ve/veya sürdürececek konumsalılıklara yönelik bir arzu olduğu üzerinde düşündürdü. Ataerkil tahakküm ilişkisinin ve geleneksel iş bölümünün avantajlı tarafında olmayı sürdürme istekleri, güç ilişkilerinin nasıl kurulacağını ifade eden beklentilerine yansıtıyordu. Sosyo-ekonomik olarak güçlü bir erkek ile aile bağları zayıf, sosyo-ekonomik durumu düşük ve dezavantajlı bir konumda olan göçmen bir kadın arasında kurulacak bir ilişkinin, arkadaşları olan diğer erkekler tarafından da kabul görmüş ve teşvik edilen bir ilişki olması erkeklerin kadının bedeni ve emeği üzerindeki tahakkümünü pekiştirecek ve yeniden üretecek olanaklara ulaşmada birbirleriyle iş birliği içinde olduklarını da göstermekteydi. Örneğin verildiği bağlama dönersek, daha az ilişkili olduğu düşünülen kodları kenarda tutmak yerine araştırmanın bütünlüğündeki yerine odaklanmak ve bağlam ile etkileşim üzerine düşünmek araştırmaya ve araştırmacıya önemli katkılar sağlayabilir. Kodların, kod yoğunluklarının ve doygunluğun önemli olmasıyla beraber asıl olanın veri olduğunu hatırlamak bütünlüğü korumada yardımcı olabilir.

Düşünümsel bir şekilde ilerlemekle birlikte araştırmacının konumuna, etkileşimlere ve analize yönelik yaklaşımını besleyen kaynaklar olarak perspektif ve yöntemlerden de faydalanılabilir. Temellendiril-

miş kuram söz konusu olduğunda eğer araştırma tasarımıyla ilgili özel bir sebep yoksa, perspektif veya teorilerin araştırmayı kısıtlayacak şekilde kullanılmamasına dikkat etmek gerekir. Farklı temellendirilmiş kuram yaklaşımlarının ortaya çıkmasıyla farklı kaynaklardan faydalanmaya dair yürütülen tartışmalar son yıllarda daha çok çeşitlilik göstermektedir. Bu çalışmada da farklı perspektiflerden faydalanılmıştır. Sonraki bölümde temellendirilmiş kuram ele alındıktan sonra kısaca perspektifler üzerinde durulacaktır.

Temellendirilmiş Kuram ve Metodolojik Düşünümsellik

Temellendirilmiş kuram yöntemine uygun olarak araştırma aşamalarının takip edilmesi, araştırmacının düşünceleri ve etkisi üzerinde daha çok durmaya imkân tanırken sahada karşılaşılan farklı bağlamlar ve uzmanlardan alınan öneriler, araştırma boyunca metodolojik tercihler üzerinde düşünmeyi sağlamıştır. Katılımcıların yaşam seyrini anlamak ve etkileşimleri daha iyi değerlendirebilmek için perspektiflerden faydalanmaya karar verilmiştir. Bu bölümde temellendirilmiş kuram araştırmacının konumu ve metodolojik düşünümsellik açısından ele alınacaktır.

Temellendirilmiş kuram ile yürütülen bir araştırmada ilk veriler toplandıktan sonra bu veriler analiz edilerek kod ve kategorilere ulaşılır. Ulaşılan kod ve kategoriler doğrultusunda teorik örnekleme yapılarak yeniden veri toplama aşamasına geçilir ve toplanan yeni veriler analiz edilir. Bu süreç bir veya daha fazla çekirdek kategori sağlanıncaya ve doygunluğa ulaşıncaya kadar devam eder (Engler, 2011; Urquhart, 2013). Temellendirilmiş kuramda verilerin analizi için tüm verilerin toplanmasını beklemek yerine veri toplama ile analizin eş zamanlı devam etmesi ve analiz sürecinde sürekli karşılaştırma (constant comparison) metodunun kullanılması araştırmacının yaptığı görüşmelerde sorulara, kendisine, katılımcılarla etkileşimine ve analizine dair çıkarımlar yapmasına imkân sağlamaktadır. Araştırmacı, örneğin, sorulması gereken önemli bir soru olduğunu fark ederek veri toplama aşamasının başında soruları düzenleyebilir veya yönlendirici bir davranışta bulduysa bu konuda farkındalık kazanarak sonraki görüşmelerde daha dikkatli olabilir. Bir önceki bölümde ifade edildiği gibi; araştırmacı analiz esnasında metodolojiyle ilgili bir değişim ihtiyacını veya uyumsuzluğu fark ederek araştırma tasarımını yeniden düzenleyebi-

lir. Toplanan veriler analiz edilirken satır satır veya paragraf paragraf kodlama gibi tekniklerden yararlanmak, veriler üzerinde dikkatle düşünmeyi teşvik ederek teorik hassasiyeti geliştirirken aynı zamanda görüşmeler hakkında daha doğru tespitler yapılmasına olanak tanır. Araştırma sürecinin ampirik aşamalarında harcanan bu efor, veriye temellendirilmiş daha iyi bir kavramsal çerçeve oluşturulmasını desteklemektedir.

İlgili tez açısından değerlendirildiğinde, inşacı temellendirilmiş kuram yaklaşımı benimsendikten ve araştırmacı eş-inşacı olarak konumlandıktan sonra yapılan ilk görüşmeleri araştırmacının konumu açısından değerlendirmek, her etkileşimde alınan rol üzerinde düşünmeyi sağlamıştır. Konu eş kaybıyla ilgili olduğu için katılımcıları duygusal olarak yormadan süreci yönetmek araştırmacının önemli bir sorumluluğu olmuştur. Herkesin farklı deneyiminin olduğu, dolayısıyla hassas konuların da herkes için aynı hassasiyet derecesine sahip olmayacağı bilinse de eş kaybını konuşurken olası bir riskle karşılaşma durumunda kimseyi incitmek için birtakım seçenekleri önceden düşünmüş olmanın önemli olduğu deneyimlerle kavranmıştır. Başlangıçta böyle anlarla karşılaşan araştırmacı ilk olarak konuyu değiştirme yolunu izlemiştir. Telefon ile gerçekleştirilen ilk görüşmede konu ölüme geldiğinde ve görüşmecinin ses tonu değiştiğinde konu değiştirilmeye çalışılmış ve sağlıkla ilgili sorular sorulmuştur. Görüşmeci, sağlık üzerine konuşurken de eşinin vefatını hatırlayıp yaktığı ağıtları tekrarlayınca, uzun süren bir görüşme olduğu ve yorulmuş olabileceği ifade edilerek ilerleyen günlerde görüşmeyi tamamlamak teklif edilmiştir. İlk görüşme analiz edilirken, konuyu değiştirerek konuşmaktan

kaçınmanın her zaman doğru bir yol olmayabileceği fark edilmiştir. Katılımcının kendisi veya hayatıyla ilgili bir sorun teşkil etmeyecek şekilde görüşme sürecini yönetmek etik bir sorumluluktur. Ancak diğer taraftan ısrarla görüşmeyi ertelemeyi talep eden kişi olmak da sorunlu olabilir. Duyguların belirgin olduğu anları topyekûn problem çıkabilecek anlar olarak ele almak ve konuyu kapatmak, konuyu konuşulamaz hale getirmektedir. Dolayısıyla duygusal anları problem olarak görmekle duygusal anları problemlile hale getirecek şekilde yönetmek farklı şeylerdir. Diğer taraftan, katılımcı ile samimiyeti tesis etmenin görüşmenin gidişatı için önemli olduğu bir noktada ısrarla görüşmeyi ertelemek, katılımcının anlatacaklarını ve duygularını kesmek doğru bir müdahale olmayabilir. Ayrıca etkileşim esnasında hiyerarşik bir durum olduğu iması taşıyan bir araştırmacı-araştırılan ilişkisinin kurulması, deneyimlerini paylaşma motivasyonu ile araştırmaya katılanların, yapılandırılmış veya olması gereken formel bir atmosfer olduğu kanısı edinmelerine sebep olarak sınırlı paylaşım yapmalarına yol açabilir.

İkinci olarak, konuyu değiştirmek her zaman işe yaramayabilir. İlk görüşmedeki bağlamda konuyu değiştirmek amacıyla sorulan sağlıkla ilgili sorular katılımcının yeniden eşinin vefatına dönmesine sebep olmuştur. Çünkü katılımcının çevresinde, torununa baktığı için kocasına iyi bakmadığını ve onun yüzünden öldüğünü söyleyen yakınları bulunmaktaydı. Bu sözler katılımcıda pişmanlık ile kendini savunma arasında gidip geldiği bir konuya dönüşmüştü. Doğrudan ölümü konuşmak yerine sağlık üzerinden konuşmayı denerken de yoğun duygularla karşılaşmak, her konunun katılımcıla-

Araştırma Aşaması	Sorun	Araştırmacının öz değerlendirmesi	Çözüm
Analiz (kodlama süreci)	Kodlama konusundaki teknik yaklaşımın sosyal bağlamı ve etkileşimleri arka planda bırakma riski var.	Kodlama süreci ilerledikçe soyutlama düzeyine geçerken öne çıkan kodlara odaklanıyorum. Ancak bu şekilde araştırma için önemli olabilecek bağlam ve detayları kaçırabilirim.	Kod yoğunluğuyla beraber bağlamı ve etkileşimleri değerlendirmek için tekrar veriye dönerek ilerlemek, kodların açıklamalarında öne çıkan detayları not almak, araştırmaya bütünsel bir perspektifle yaklaşmak ve uzman desteğine başvurmak.

Tablo 2: Analiz sürecinde karşılaşılan sorunlar ve çözüm süreci

rın duygularını yoğunlaştıracak bir bağlama sahip olabileceğini, dolayısıyla her görüşmenin kendine has bir bağlamı ve doğası olacağını göstermiştir. Sonraki görüşmelerde ölümle veya sağlıkla ilgisi olmayan konularda da yoğun duygusal anların yaşandığı farklı bağlamlar olmuştur.

Literatürde yer alan tartışmalardan faydalandıktan ve danışmanlardan alınan önerilerden sonra, duyguların yoğunlaştığı anlarda katılımcılara devam etmek isteyip istemediğini sorarak veya görüşmeyi ertelemeyi ya da konuyu değiştirmeyi teklif ederek tercihi katılımcıya bırakma yolu izlenmiştir. Sonraki görüşmelerde, farklı konuları konuşurken hüzünlendirilen anlar olsa da bilhassa yalnızlık konuşulduğunda böyle anlar daha yoğun yaşanmıştır. Dolayısıyla her görüşmenin kendine has özelliklerinin olacağı ve ölüm gibi başka konuların da öne çıkabileceği görülmüştür. Bu süreçte temellendirilmiş kuramda takip edilen aşamalara uygun şekilde diğer görüşmeleri yapmadan önce ilk görüşmeyi analiz etmek ve tüm süreci bu şekilde devam ettirmek; araştırmacının düşüncelerini, duygularını, davranışlarını gözden geçirmesini ve çeşitli kaynaklardan faydalanarak belirli bir yol belirlemesini sağlamıştır. Yaşlılarla çalışırken sağlıkla ilgili riskler başta olmak üzere yaşlıların her an incinebilir olduğunu varsaymak da yaşlılarla hassas konuları konuşmayı zorlaştırmaktadır. “Kırılganlığı kişisel özelliklere bağlamak, odak noktasını kırılganlık söyleminin temelini oluşturan toplumsal, ekonomik ve tarihsel güç yapılarından ve risk ile zararın eşitsiz dağılımından uzaklaştırır (Sakti ve Taek, 2023, s. 44).” Yaşlılar söz konusu olduğunda da farklı güç yapılarını ortaya çıkarabilecek bazı konuları konuş(a)mamanın nedeni ve olası sonuçları üzerine düşünmek gerekir. Hassas konuları konuşmaktan kaçınmak her ne kadar iyi niyetin bir ürünü olsa da yaşamı etkileyen unsurları görmeyi engellemektedir. İlk görüşmede ölümü konuşmak, kadına atfedilen kocaya bakma sorumluluğu ile kocasının ölümü arasında kurulan bağı ve bunun bir suçlamaya dönüşerek katılımcının yaşamını nasıl etkilediğini göstermiştir. Dolayısıyla katılımcının isteği ile araştırmanın ihtiyacı doğrultusunda, hassas anları problem haline getirmeden ve mümkün olduğunca derinlemesine anlayabilmek amacıyla süreci doğru bir şekilde yönetmenin yolları aranmalıdır. Araştırmacının nelerle karşılaşabileceği ve neyi deneyimleyeceği kendisi ile katılımcılar arasındaki etkileşim ve bağlamda gizli olduğu için her deneyim biriciktir (Kaçar-Tunç, 2020). Bu sebeple, süreci iyi bir şekilde yönetebilmenin yollarını bulabilmek için görüşmeyi şekillen-

diren etkileşim ve bağlamları kendine has koşulları içinde dikkatle değerlendirmek gerekmektedir.

Temellendirilmiş kuramla çalışırken literatürle veya araştırmacının teorik birikimiyle kurulan ilişkiye yönelik bir gözlemi ifade etmek faydalı olabilir. Temellendirilmiş kuramın amacı, sistematik bir analiz seyri sonunda verilere temellendirilmiş bir kuram veya çerçeve oluşturmak ve literatürdeki yerini açıklamaktır. Temellendirilmiş kuram yaklaşımları arasında literatür, perspektif veya önceki teorik birikimin kullanılmasına yönelik farklı görüşler mevcuttur. Araştırmacının, sahip olduğu birikimi bir kenara koyarak bağımsız bir gözlemci olabileceği varsayımı ve literatüre en son bakılması önerisi klasik temellendirilmiş kuramda baskın olsa da (Glaser & Strauss, 1967; Mills, Bonner ve Francis, 2006; O’Connor, Carpenter ve Coughlan, 2018) bu varsayım ve öneri, diğer temellendirilmiş kuram yaklaşımlarına da genellenerek veya oldukça indirgemeci bir şekilde, sınırlı bir literatür değerlendirmesi ve araştırmacının sahip olduğu önceki teorik birikimden kaçınması olarak anlaşılıyor gibi görünmektedir. Bu da çalışmaların daha sığ değerlendirmelerle sonlanmasına ve literatürle bağının kopmasına yol açmaktadır. Bu sorunu aşmak için farklı temellendirilmiş kuram yaklaşımlarında literatürün yerine bakılabilir. Bilhassa inşacı yaklaşımlarda literatür taraması araştırmanın başlangıcından itibaren önemsenmektedir (Charmaz, 2006).

Charmaz, teorik hassasiyet veya teorik duyarlılık (*theoretical sensitivity*) olarak ifade edilen, araştırmacının elindeki verileri değerlendirebilme, kavramsallaştırabilme veya teorik bir hale getirebilme becerisini ilgili literatüre aşına olmasıyla bağlantılı olduğunu ileri sürmüştür (O’Connor, Carpenter, & Coughlan, 2018, s. 90). Nitel bir sorgulama yürütebilmek, çalışmayı savunacak gerekçeler oluşturmak, aynı şeylerden bahsetmemek ve teorik duyarlılığı arttırmak için literatürü eleştirel bir bakışla ele almayı önermiştir (Charmaz & Thornberg, The pursuit of quality in grounded theory, 2021, s. 323). Dolayısıyla literatür düşünümelliği ve verilerden kodlar, kategoriler ve nihayetinde teori oluşturabilme becerisini besleyen kaynaklardan birisi olarak, bilhassa genç veya alanda yeni olan araştırmacılar için oldukça önemlidir. Oktay (2012, s. 46) teorik duyarlılık ile kavramsal çerçevenin birbirine yakın olduğunu belirterek, veriyi değerlendirmede araştırmacıyı körleştirmedeği veya bağımlı kılmadığı sürece araştırmacının farkındalığını geliştirmek için ilgili teorilerden veya kavramsal modellerden fay-

dalanabileceğini belirtmektedir.

Düşünürselliğin yanı sıra aynı alanda çalışanlar, danışmanlar, katılımcılar veya uzmanlar gibi farklı kişilerden destek almayı ifade eden iş birliği de nitel yöntemle yürütülen araştırmalarda önemli bir kaynaktır (Ravitch ve Carl, 2021, s. 14). Tez sürecinde destek olan öğretim üyelerinin yaşlılık çalışmak ile yaşlanma çalışmak arasındaki farka yönelik düşüncelerini paylaşması ve bu konuda yaşam seyri perspektifi etrafında sürdürülen tartışmaları önermesi araştırmacının yaklaşımını etkilemiştir. Bu seyir içinde eşitsizliklerin nasıl taşındığına duyarlılık sağlaması sebebiyle kümülatif avantaj ve dezavantaj (KAD) perspektifinden de faydalanılmıştır. İkinci olarak, hem araştırmacı ile katılımcı arasındaki etkileşimi hem de katılımcıların çevreleriyle etkileşimini farklı hiyerarşik konumlanmalar ve kimlik unsurlarıyla beraber anlama konusunda katkılar sağlayan kesişimsellik perspektifi de çalışmada önemli bir yerde olmuştur. Bu sebeple tez çalışmasında bu perspektiflere de yer açarak nasıl faydalandığı üzerinde durulmuştur. Araştırmacının kendi konumunu ve katılımcılarla etkileşimini değerlendirebilmesi açısından burada kısaca yaşam seyri ve kesişimsellik perspektiflerine değinilecektir.

Yaşam Seyri Perspektifi

60 yaş ve üzeri yaşlıların eş kaybı deneyimi ve değişen sosyal destek ilişkileri hakkında hazırlanan ilk araştırma raporunda yaşlılık dönemine odaklanan bir içerik oluşturulmuştu. İlerleyen süreçte de yaşlılık dönemine odaklı bir şekilde devam etmek

hem katılımcılarla etkileşim hem de veri analizinde belirleyici olacak düşünme biçimi açısından yaşlılıktaki deneyimlerle sınırlı kalmaya ve yaşlıların karşılaştığı problemleri yalnızca bu dönem bağlamında ele almaya sebep olabiliirdi (Arun, 2020, s. 164). Yaşlılığa taşınan sorunları erken yaş dönemlerinden itibaren ele almanın daha doğru değerlendirmelere yol açacağı düşünülmüş ve yaşam seyri perspektifi üzerinde duruldu.

Yaşam seyri perspektifi yaşlanmayı süreç olarak ele almaya imkân tanıyan perspektiflerden birisidir (Settersten, 2017). Yaşlılığı çalışmak ile yaşlanmayı çalışmak arasında araştırma sorularından veri analizine kadar birçok fark olsa da en temel farklardan birisi; yaşlanmayı çalışmanın, yaş temelli ve bağlamı gözden kaçıran bir yaklaşımın aksine, yaşlıların konumlarının, eğilimlerinin ve mevcut durumlarının önceki yaş dönemlerinde içinde buldukları toplumsal şartlarla bağlantılı olduğunu vurgulamasıdır. Cinsiyete göre farklılaşan okur yazarlık ve istihdam oranı, köyden kente göç süreci, sosyo-ekonomik durum, toplumsal cinsiyet rolleri, kültürel değerler ve benzeri birçok faktör yaşlılık dönemini şekillendirmektedir. Bu dönemde 60 yaş üstü yaşlılarla çalışırken yaklaşık 1960 ve öncesinde doğan kuşak ile çalışılmaktadır. Başta kadınlar olmak üzere, dönemin genç nüfusunun sahip olduğu eğitim ve istihdam fırsatlarının günümüzden farklı olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, örneğin film gösterimi gibi yaşlılar için ücretsiz kültürel etkinlikler düzenleyen bir yetkili, yaşlıların etkinliklere katılımının az olmasını onların 'kültürel faaliyetlerden anlamadıkları' ile ilişkilendirebilmektedir. Bir başka katılımcının kızı, annesine aldığı markalı güzel kıya-

Araştırma Aşaması	Sorun	Araştırmacının öz değerlendirmesi	Çözüm
Veri toplama süreci	Görüşmelerde zorlanılan anlar ve yönlendirme eğilimi veri toplama sürecini de belirlemede.	Katılımcılarla hassas konuları konuşurken görüşmeyi nasıl yönlendirebileceğim konusunda zorluk yaşıyorum. Bu şekilde empati kurup süreci yönlendirme eğilimine de geçebiliyorum. Bu durum samimiyeti etkileyebilir veya bir hiyerarşi oluşmasına da yol açabilir.	Farklı bağlamlarla karşılaştıkça literatürde yer alan benzer deneyimleri okumak ve uzman görüşlerine başvurmak. Süreci yönetme eğilimini kontrol edebilmek için katılımcının tercihini dikkate almak.

Tablo 3: Veri toplama sürecinde karşılaşılan sorunlar ve çözüm süreci

fetler yerine onun daima şalvar giymesini ‘kendisine bakmıyor’ olarak yorumlarken, katılımcı, yıllarca köy yerinde traktöre binip inerken rahat ettiği şalvarı, şimdi merdivenlerden inerken, dışarı çıkarken rahat ettiği için giydiğini ve giyiminin zaman zaman tartışmaya sebep olduğunu ifade etmektedir. Her iki örnekte de önceki yaşam dönemlerinden edinilen kazanımlar ve eğilimler etkiliyken bunun üzerinde durmamak, 60 yaşına bağlı olarak faaliyetlere katılımın azaldığı veya öz-değerin değiştiği gibi çıkarımlara sebep olabilir. Oysa bu durum yaşlı açısından belirli bir yaştan sonra gelen bir şey değil, o zamana kadar belirli şartlar altında oluşmuş eğilimlerle ilgilidir. Her dönem farklı yaşlanma seyirlerini, dolayısıyla farklı yaşlılık dönemlerini getirecektir. Bugünkü genç kuşak yaşlandığında farklı şartlar içinde yaşlandıkları için farklı bir yaşlılık dönemi geçirecektir. Bu sebeple bireysel yaşam seyri kadar değişen tarihsel ve toplumsal bağlam da son derece önemlidir.

Burada katılımcıların anlatımları ile ilgili de bir değerlendirme yapılabilir. Örneğin istisnalar olmakla birlikte genel olarak bakıldığında, katılımcıların sosyo-ekonomik durumu ve eğitim seviyesi yükseldikçe sorulara verilen cevabın çeşitlendirildiği, cevapların daha uzun ve açık olduğu, örnekler verildiği, üslubun farklılaştığı, sanattan spora, kişisel özelliklerden toplumsal konulara kadar birçok konuyla ilgili deneyim ve düşüncelerin ifade edildiği görülmektedir. Görüşmelerin şekillenmesinde konunun, araştırmacının, katılımcılarla araştırmacı arasındaki etkileşimin veya bağlamın önemli olduğu kabul edilmekle birlikte katılımcıların özellikleri üzerinde de durmak gerekir. Katılımcıların kim olduğu, nasıl ve ne kadar konuştuğu, nelerden konuştuğu, neleri daha az, neleri daha fazla konuştuğu gibi sorular sosyo-ekonomik durum, eğitim durumu veya mesleği gibi önemli faktörlerin zaman içinde nasıl etkili olduğunu gösterebilir. Böyle bir değerlendirme yapmak, aynı zamanda, herhangi bir konuda kendini daha iyi ifade edilebilen kişilerin temsiliyle sonuçlanan bir rapor yazmak yerine, katılımcıların farklılıklarını yapısal faktörlerin etkisiyle birlikte ele alan daha kapsayıcı bir sonuca ulaşmayı sağlar.

Yaşlanmayı çalışırken kuşak etkisine dikkat etmek ve yaşlıyı muhatap almak yaşlılara yönelik kalıplaşmış yargıları değiştirebileceği gibi oluşturulacak sosyal politikalarda ihtiyaca göre daha doğru adımlar atmaya sağlar. Günümüzde yaşlıların toplam nüfus içindeki oranının hızla arttığı ve ileri yaş gruplarına doğru gidildikçe kadınların oranının erkeklerden daha fazla olduğu görülmektedir. Bugün

emekli maaşı alanlar içinde kadınların oranı %26 iken dul ve yetim aylığı alanlar içinde kadınların oranı yaklaşık %92’dir². Yaşlı kadınların geçmişte sahip olduğu imkanlar ile bugünkü sağlık durumları, istihdam imkanları ve mevcut sosyal koruma yapısı düşünüldüğünde eşinden kalan emekli maaşı ile geçinmek zorunda olan veya emekli maaşı almayan kadınlara yönelik sosyal korumanın kapsayıcılığı ve yeterliliği üzerinde daha dikkatle durmak gerektiği anlaşılmaktadır.

Erken dönemde karşılaşılan eşitsizliklerin birikimsel etkisini değerlendirirken kümülatif avantaj ve dezavantaj teorisinden (KAD) faydalanılmıştır. Her iki yaklaşım da bireysel yaşam seyirlerini daha geniş sosyal düzenlemeler içinde değerlendirir. KAD, birikimsel seyri sağlayan eğilimlere veya birikimsel etkiyi değiştiren noktalara dikkat etmeyi sağlar. Yaşam seyrine ve birikimsel etkiye odaklanırken yaşa bağlı faktörleri de dikkate almak gerekir. Çünkü yaş aynı zamanda toplumsal bir inşadır. Yaşlılık döneminde de toplumsal anlam ve algı çerçevelerinden etkilenilir. Yaş sebebiyle istihdam imkanlarından sosyal hayata katılıma kadar birçok konuda farklı yaklaşımlar sergilenmektedir. Kronolojik yaşa bağlı önyargılar ayrımcı tutum ve davranışlara yol açmaktadır (Iversen, Larsen ve Solem, 2009). Bu durum ileri yaşlara doğru farklı eşitsizliklerin olduğu anlamına gelmektedir. Katılımcılar arasında çocuklarına bölünen pay alındıktan sonra kendisine kalan dul ve yetim aylığı ile geçinmeye çalışan, bakıcı olarak iş arayan ancak bunun için fazla yaşlı görülen veya okur-yazar olmadığı için de uzak yerlere gidemeyen, dolayısıyla iş imkânı son derece sınırlı olan bir kadın yaşının içinde bulunduğu durum, birçok faktörün nasıl etkili olduğunu ve yaşlılığı nasıl şekillendirdiğini göstermektedir.

Son olarak teorik açıdan yaşam seyri perspektifi, bireylerin yaşlanma serüvenindeki farklılıkların yaşlılıkta da devam ettiğini gösterir. Ayrıca yaşam boyunca karşılaşılan fırsatları veya dezavantajları daha geniş sosyal düzenlemelerle bağlantılı bir şekilde ele almaya teşvik ederek, yaş temelli oluşturulan gelişim teorilerinin kaçırdığı tarihsel ve toplumsal bağlamın etkisini görmeyi mümkün kılar (Hutchison, 2005; Settersten, 2017). Bu bakış, yaşlılığın çok boyutlu ve heterojen yapısının teori veya yaklaşımlarda da yer edinmesi açısından önemlidir.

2 TÜİK 2022 sosyal koruma istatistiklerine göre hesaplanmıştır.

Kesişimsellik Perspektifi

Kesişimsellik perspektifi, tahakkümü ve eşitsizlikleri anlamada kişilerin sahip olduğu farklı kimlik unsurlarının birlikte ele alınmasının tek tek ele alınmasından daha farklı sonuçlar doğurduğunu savunan bir yaklaşımdır (Yuval-Davis, 2006; Walby, Armstrong, & Strid, 2012). Çünkü tahakküm kategorilerinin aynı anda etkili olduğu bir bağlamda ortaya çıkan farklı alt gruplara yönelik eşitsizlikler cinsiyet, etnisite, sınıf gibi kategorilerin tek tek ele alındığı bir çerçeve ile görünemeyebilir. İlk anda kesişimselliğin mesele edindiği şey eşitsizliklere uğrayan farklı grupların veya alt-grupların tespit ve tasvir edilmesi gibi görünebilir. Bu durum belirli grupların uğradığı eşitsizliklere odaklanmaya yol açarak bağlamı ve ilişkileri gözden kaçırmaya sebep olabilir. Kesişimsellik perspektifi, mevcut sistemde görünür olmayan veya bizzat sistem tarafından devam ettirilen tahakküm biçimlerinin görülmesi ve bunların nasıl işlediğinin anlaşılmasını hedeflemektedir. Kimliğe ilişkin özellikler veya daha geniş bir anlamda düşünüldüğünde, bir tahakküm ilişkisinde eşitsizliği oluşturan ve sürdüren sosyal unsurlar, belirli bir bağlamda birlikte etkili olmaları sebebiyle, bu kesişimleri anlamak önemli hale gelmektedir.

Yaşlılığın nasıl yaşandığını etkileyen faktörler arasında kronolojik yaşa bağlı şekillenen toplumsal algı ve anlamlandırmadan yani yaşın sosyal inşasından bahsedilmiştir. Yaşın sosyal inşası toplumlara ve dönemlere göre değişebileceği için bağlamı etkileyen faktörleri ortaya çıkarmak gerekmektedir. Bağlam, yaşam seyri için önemli olduğu kadar kesişimsellik için de önemli bir konudur. Okur-yazar olmayan bir kadın katılımcı kendisini sahipsiz, cahil ve dul ama genç duran birisi olarak tanımlamış, bu yüzden evli kadınlar tarafından kıskanılabileceğini ve çevresinde, eşi varken ailece görüştükleri arkadaşlarıyla şimdi sınırlı bir şekilde arkadaşlık yapabildiğini, yeni arkadaşlıklar kurmanın da yaşından dolayı zor olduğunu, bu yüzden kendisini çok yalnız hissettiğini ifade etmiştir. Üniversite mezunu bir başka kadın katılımcı da eşini kaybettikten sonra yaşı sebebiyle ve ayrıca sahip olduğu mülkiyeti paylaşmak istemediği için evlilik düşünmediğini, ancak bu tercihini bilmelerine rağmen bazı eski erkek arkadaşlarının 'uygunsuz' beklentilere girdiğini söylemiştir. Dolayısıyla dul yaşlı kadın olmak bir damgaya dönüşerek sosyal dışlanmaya, marjinalleşmeye, duygusal veya fiziksel istismara, utandırılmaya veya kendi kendini izole etmeye yol açabilmektedir. Bu durum yalnızca yaşlı, yalnızca kadın

veya yalnızca dul olduğu için değil dul yaşlı kadın oldukları için karşılaştıkları bir durumdur. Dolayısıyla farklı kimliklerin veya unsurların dahil olduğu bir açıdan bakabilmek ve hangi ilişki biçimlerini veya eşitsizlikleri oluşturduğunu görmek için kesişimsel bir yaklaşıma ihtiyaç vardır.

Sonuç

Bu yazıda, son aşamalarında olan doktora tez çalışması sürecinde edinilen çeşitli deneyimler üzerinden araştırmacının konumu üzerine bir tartışma yürütülmeye çalışılmış, bu konumu şekillendiren sebeplere ve araştırma sürecinde karşılaşılan farklı bağlamlara değinilmiştir. Temellendirilmiş kuram ile yürütülen araştırmada, ilk görüşmeden itibaren sürekli karşılaştırmalı metotla analizi sürdürmenin ve görüşmeleri araştırmacının yaklaşımı ile katılımcıyla etkileşimi açısından değerlendirmenin önemi vurgulanmıştır. Araştırma sürecinde araştırmacının yaklaşımını, veri toplama ve analiz etme becerilerini geliştirebilecek kaynaklar olarak araştırmaya uygun perspektiflerden faydalanmanın üzerinde durulmuştur. Diğer taraftan bu süreçte yaşam seyri, KAD ve kesişimsellik perspektifleri ve ilgili tartışmalardan faydalandığı için, kısaca bu perspektiflerin araştırmacının yaklaşımı ve verileri değerlendirme sürecine katkısı ele alınmıştır.

Sahada çalışmaya başlamak ve her görüşmede yeni, çoğu zaman da beklenmedik deneyimler edinmek araştırmacının zihninde birçok yeni soruyu doğurmaktadır. Bu soruların peşine düşmek, muhtemeldir ki araştırmacıyı başlangıçtaki halinden daha farklı yerlere taşıyan önemli bir süreçtir. Bu şekilde, başlangıçta kabul edilen ya da farkında olunmayan varsayımların fark edilmesi ve gözden geçirilmesi araştırmayı daha derinlemesine bir bakışla ele almaya olanak tanımaktadır. Araştırmacının kendisinin araştırmacının bir parçası olarak her aşamada 'nasıl' etkili olduğu üzerine düşünebilmesinin görüşme, analiz ve literatür ile beraber gelişen bir beceri olduğu deneyimlenmiştir. Her görüşmenin kendine özgü bir bağlamı olması nedeniyle, görüşmeleri farklı açılardan analiz etme çabası aynı zamanda, 'doğal' kabul edilen ya da ilk bakışta fark edilmeyen fakat süreci etkileyen toplumsal unsurları anlamaya yönelik bir girişimdir. Bu çabayı göstermenin, genç veya alanda yeni olan araştırmacıların kendilerini geliştirebilmeleri ve araştırmalarını daha sağlam temeller üzerine inşa edebilmeleri için oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Bu çabayı destekleyecek ve 'nasıl' olduğu hakkında fikir edinmeyi sağlayacak farklı

deneyimlere ulaşabilmek de bir o kadar önemlidir. Dolayısıyla saha notlarının paylaşıldığı farklı çalışmaları okumak ve paylaşmak şüphe yok ki araştırmacının bilgi ve becerisini geliştirmektedir.

Metodolojik tercihler üzerinde de aynı eforu göstermek önemli görünmektedir. Örneğin temellen-dirilmiş kuram ile yapılan çalışmalarda kavramsal veya kuramsal çerçeve ya da literatür taramasına ilişkin sınırlandıran yaklaşımların yoğun olması ve mevcut çalışmaların da bu şekilde rapor edilmesi araştırmacıların başka türünün mümkün olamayacağı algısını edinmesine sebep olabilir. Bu da araştırmanın metodolojisi sebebiyle karşılaşılan zıt argümanları, bağlamları veya ihtiyaçları görmemeye, bunları tartışmamaya veya metodolojik tercihe göre araştırmada seçici davranmaya yol açabilir. Bunun yerine karşılaşılan sorunu ve bunun neden bir sorun olduğunu dile getirmek hem araştırmacı hem araştırma hem de literatür açısından daha faydalı olabilir. Bu sebeple araştırmacının konumu, araştırmanın metodolojisi, saha deneyimleri gibi konularda paylaşımlar yapmak benzer konularda veya benzer yöntemle çalışan araştırmacılara bu konular üzerinde daha dikkatle durmaya teşvik edecek fikirler verebilir.

Kaynakça

Arun, Ö. (2020). Türkiye’de insan haklarının yaşlanmayla imtihanı: Covid-19 döneminde yaş ayrımcılığı. *II. Uluslararası Ayrımcılık Konferansı* (s. 163-169). İstanbul: Eşit Haklar İçin İzleme Derneği.

Atay, T. (2016). Sunu. R. Harmanşah, & Z. N. Nahya (Dü) içinde, *Etnografik Hikayeler* (s. 9-15). İstanbul: Metin Yayınları.

Bourdieu, P. (2012). *Bir otoanaliz için taslak*. (M. Erşen, Çev.) İstanbul: Bağlam Yayınları.

Cairns-Lee, H., Lawley, J., & Tosey, P. (2021). Enhancing researcher reflexivity about the influence of leading questions in interviews. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 58(1), 164-188. doi:10.1177/00218863211037446

Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London: Sage Publications.

Charmaz, K., & Thornberg, R. (2021). The pursuit of qu-

ality in grounded theory. *Qualitative research in psychology*, 18(3), 305-327.

Crooks, N., & vd. (2024). Writing qualitative research proposals using the pathway project mapping tool. *International journal of qualitative methods*, 23, 1-14. doi:10.1177/16094069241246406

Dikeçligil, B. (2009). Sosyal bilimler epistemolojisinde sorunların kaynağı: ontolojiyi unutmak. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 1-3(1-6), 47-67.

Dwyer, S. C., & Buckle, J. L. (2009). The space between: On being an insider-outsider in qualitative research. *International Journal of Qualitative Methods*, 8(1), 54-63.

Engler, S. (2011). Grounded theory. M. Stausberg, & S. Engler (Dü) içinde, *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion* (s. 256-274). London & New York: Routledge.

Finley, L. (2002). Negotiating the swamp: the opportunity and challenge of reflexivity in research practice. *Qualitative Research*, 2(2), 209-230.

Gentles, S. J., & vd. (2014). Critical approach to reflexivity in grounded theory. *The Qualitative Report*, 19(44), 1-14.

Glaser, B., & Strauss, A. (1967). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine .

Grix, J. (2002). Introducing students to the generic terminology of social research. *Politics*, 22(3), 175-186.

Haraway, D. J. (2010). Konumlu bilgiler: Feminizmde bilim meselesi ve kısmi perspektifin ayrıcalığı. D. Haraway içinde, *Başka Yer* (G. Pular, Çev., s. 91-119). İstanbul: Metis Yayınları.

Harding, S. (2019). Bakış açısı epistemolojisini yeniden düşünmek: “Güçlü nesnelilik” nedir? E. Erdoğan, & N. Gündoğdu (Dü) içinde, *Türkiye’de Feminist Yöntem* (G. C. Ağören, Çev., s. 52-92). İstanbul: Metis Yayınları.

Hutchison, E. D. (2005). The life course perspective: a promising approach for bridging the micro and macro worlds for social workers. *Families in society: The journal of contemporary social services*, 143-152.

Iversen, T. N., Larsen, L., & Solem, P. E. (2009). A conceptual analysis of ageism. *Nordic Psychology*, 61(3), 4-22.

Kaçar-Tunç, G. (2020). Nitel araştırmalarda konumsalılık ve düşünömsellik: Yakınlık ve mesafe arası müzakerre. *Humanitas*, 8(16), 249-266. doi:10.20304/humanitas.690347

Konopásek, Z. (2007). Making thinking visible with Atlas.ti: Computer assisted qualitative analysis as textual practices. *Historical Social Research, Suppl.* 19, 276-298.

Mills, J., Bonner, A., & Francis, K. (2006). The Development of constructivist grounded theory. *International Journal of Qualitative Methods*, 5(1), 25-35. doi:10.1177/160940690600500103

Mruck, K., & Breuer, F. (2003). Subjectivity and reflexivity in qualitative research - a new FQS issue. *Historical Social Research*, 28(3), 189-212.

Nazaruk, M. (2011). Reflexivity in anthropological discourse analysis. *Anthropological Notebooks*, 17(1), 73-83.

O'Connor, A., Carpenter, B., & Coughlan, B. (2018). An exploration of key issues in the debate between classic and constructivist grounded theory. *The Grounded Theory Review*, 17(1), 90-103.

Oktay, J. S. (2012). *Grounded Theory*. Oxford - New York: Oxford University Press.

Ravitch, S. M., & Carl, N. M. (2021). *Qualitative Research* (2. b.). London: Sage.

Sakti, V. K., & Taek, D. Y. (2023). Reflections on ethics in research with older displaced persons in West Timor: Considering the "Time Effect". *International Quarterly for Asian Studies*, 54, 39-58.

Settersten, R. A. (2017). Some things i have learned about aging by studying the life course. *Innovation in Aging*, 1(2), 1-7.

Toma, J. D. (2000). How getting close to your subjects makes qualitative data better. *Theory into practice*, 39(3), 177-184.

Urquhart, C. (2013). *Nitel araştırmalar için temellendirilmiş kuram*. (Z. Ünlü, & E. Külekçi, Çev.) Ankara: Anı Yayıncılık.

Walby, S., Armstrong, J., & Strid, S. (2012). Intersectionality: multiple inequalities in social theory. *Sociology*, 46(2), 224-240.

Yuval-Davis, N. (2006). Intersectionality and feminist politics. *European journal of women's studies*, 13(3), 193-209.